

Petőfi *Dalaim* című költeményének két szlovák fordítása

Petőfi Sándor műveit szlovákra a 19. század hatvanas éveiben kezdték fordítani. Első tolmácsolója Viliam Pauliny-Tóth (1826–1877) szlovák költő, prózaíró és közéleti személyiség volt. Pauliny-Tóth 1861-ben a Budán megjelenő Černokňaník (Garabonciás) című politikai élcslapban adta közre a *Dalaim* című költeményt *Piesne moje* cím alatt, amelynek kézírata már 1854-ben elkészült.

A *Dalaim* második szlovák fordítása Pavol Országh Hviezdoslav (1849–1921) költő, drámaíró és műfordító munkája. A művet *Moje piesne* címen 1903-ban jelentette meg a Slovenské pohľady (Szlovák Szemle) című irodalmi havilapban.

A két műfordítás keletkezése között csaknem fél évszázad telt el. Ez idő alatt a szlovák verselésben alapvető változások mentek végbe. A két fordítás összevetése a két sajátos fordítói módszernem nemcsak a bemutatását teszi lehetővé, hanem a korabeli szlovák költészet és műfordítás állapotától, fejlődési szakaszától való determináltságukat is.

A *Dalaim* egyike a legkedveltebb Petőfi költeményeknek. Megtalálható a költő műveiből készült csaknem mindegyik válogatásban. Maga a szerző is gyakran szavalta. Már érett költőként 1846 tavaszán írta. A mű hat versszakból áll, amelyek mindegyikét hat tízszótagos verssor alkotja aabbcc rímképlettel. A strofák utolsó két verssora egy variabilis főnévi metaforával refrént alkot a hatodik verssor kezdetén.

A lírai hős érzelmileg eltérő hangulatú gondolatok és képzetek folyamatában éli át legtípikusabb lírai állapotait, feltárja keletkezésük körülményeit, okait és tömören jellemzi verseinek eszmei-művészi jellegét. A hat versszak mindegyike egy-egy lírai állapot költői megjelenítése. Ezek: a célnélküli merengés, a gondtalan ábrándozás, a szerelmi öröm és bánat, a bor okozta mámor, a népek rabsága miatt érzett fájdalom és a felháborodás, amelyet a költőben a leigázottak közömbössége vált ki saját sorsuk iránt. A szabadság témájának felvetése a költemény kicsengése szempontjából legfontosabb ponton, az utolsó versszakban utal arra a kiemelt helyre, amelyet a szabadság eszméje foglal el Petőfi értékrendjében.

A költemény eredetileg ütemhangsúlyos verselésű (Szerdahelyi István terminusával élve). A verssorok tízszótagosak, a dierézis rendszeresen a negyedik szótag után következik és a verssört két intonációs egységre tagolja. A hatszótagos egység kétfajta ütempárra, a 4/2-re, illetve a 3/3-ra tagolódik. Példának az első strofa első és harmadik versét idézem:

$\acute{x}$ x x x // $\acute{x}$ x x x / $\acute{x}$ x
 El-me-ren-gek gon-dol-kod-va gyak-ran

$\acute{x}$ x x x // $\acute{x}$ x x / $\acute{x}$ x x
 Át-re-pü-lök hosz-szá-ban ha-zá-mon

Amint látjuk, az ütemhangsúly kivétel nélkül üteméli, azaz az ütem első szótagjára esik.

E ritmusképlet átültetését a szlovák variánsba két tényező teszi lehetővé. Egyrészt, mind a magyar, mind a szlovák kötött hangsúlyú nyelv, amelyekben a főhangsúly mindig a szó első szótagjára esik. Másrészt, a szlovák verselésben is megvan és a romantika korában túlsúlyban volt a szótagszámláló, szillabikus versrendszer. Ebben, csakúgy mint a magyarban, az ütem olyan kötött szótagszámú szövegegység, amelynek határait szünetek (sorkezdetek, sorvégek, illetve sormetszetek) jelzik, s amelynek az ütem élén álló szótagja hangsúlyos kell hogy legyen, a többi szótag hangsúlyértéke viszont a vers szempontjából irreleváns.

A szlovák ütemhangsúlyos verselés legelterjedtebb formája a felező tizenkettes volt. A tizenkét szótagos verssorban a hatodik szótag után dierézis következik, amely a verssort két egyenlő félsorra tagolja. A verssor ritmusát a két félsor ritmikus intonációja hozza létre. További jellemzői: egyenlő szótagszámú verssorok, a metrikai alaprajz variabilitása, a versfelező dierézis, a szöveg következetes tagolása párrimes sorpárokra, a verssor és a mondat tagoltságának párhuzamossága.

A felező tizenkettesnek a korabeli szlovák verselésben való elterjedtségével magyarázható a tény, hogy Pauliny-Tóth ezt a sorfajta választotta a *Dalaim* ritmusának szlovák transzponálásához is. Azonban fordításában a félsorok ritmusát nem az ütemhangsúly, hanem daktilikus, illetve trochaikus verslábak teremtik meg. Amíg tehát Petőfi versének intonációját enyhén hullámozó dallamosság jellemzi, amelyet a hangok és hangcsoportok elrendezése is támogat, Pauliny-Tóth fordításának ritmusa szaggatottabb. Keletkezésekor a szlovák verselésben ugyan már meghonosodott a szillabikus versrendszer, azonban még hatott a klasszicizmus időmértékes, illetve szillabotónikus rendszere is. Az eredmény két ritmusstruktúra ötvözete volt, ami azonban nem felel meg az eredeti szöveg ritmusának, zeneiségének, hangulatának:

$\acute{x} \ x \ x / \acute{x} \ x \ x // \acute{x} \ x \ x / \acute{x} \ x \ x$
 Ne-raz sa v myš-lien-kach za-no-rím pre-pas-ti
 $\acute{x} \ x \ x / \acute{x} \ x \ x // \acute{x} \ x \ x / \acute{x} \ x \ x$
 Hned' zas ta vy-le-tím nad hviezd-ne v-ši-ny

Nem ez az egyetlen eltérés az eredeti szöveg és fordítása között. Pauliny-Tóth módosításokat eszközöl a vers struktúrájának minden szintjén. Nemcsak a verssor szótagszámát, és ritmusképletét, hanem rímképletét is megváltoztatta. A magyar szöveg párrímeit a versszak első négy sorában keresztírmekkel helyettesítette, csak a refrénben őrizte meg a párrímet (ababcc).

Petőfi szövegére jellemző a nyelvi-stilisztikai és stílusbeli eszközök egyszerűsége. Így például az eredeti szöveg refrénjében rendszeresen ismétlődik a „lelkem” szubsztantívum, mint dalainak forrása. Pauliny-Tóth a lelkem szót variálja, helyenként „hárfával”, illetve „húrokkal” helyettesíti. A kifejezőeszközök változatossága a fordításban így lényegesen nagyobb, mint az eredeti szövegben. Ez a stílusmódosulások egyik oka.

Pauliny-Tóth fordítói módszerének másik jellegzetes vonása a költői stílus expresszivitásának és képszerűségének növelése. Például az első versszak kezdete Petőfinél így hangzik: „Elmerengek gondolkodva gyakran / S nem tudom hogy mi gondolatom van...” A fordító az invariáns absztrakt kifejezéseit képszerű kifejezésekkel helyettesíti, amivel felerősíti a szöveg stílárius hatását. „Neraz sa v myšlienkach zanorím prepasti / Hned' zas ta vyletím nad hviezdne všiny...”

(Szó szerinti fordításban: „Nemegyszer elmerülök a gondolatok szakadékában / Azután felröppenek a csillagok fölé...”)

Ez a szöveg módosítás csak kezdetét jelenti annak a folyamatnak, melynek során a fordító az eredeti versszak harmadik és negyedik sorát („Átrepülök hozszában hazámon, / Át a földön, az egész világon”) teljesen eltérő tartalmú és értelmű szöveggel helyettesíti: „Myslím na osudy smutné drahej vlasti, / Často i na mojho itia osud hrav...” (Szó szerinti fordításban: „A drága haza szomorú sorsára gondolkodok, / Gyakran meg arra, mint játszik velem a sors...”)

Ezt a fordítói önkényességet azonban bizonyos mértékben lehetővé teszi a költemény ötödik versszaka, amelyben Petőfi a leigázott nemzetek sorsáról szól. Mivel azonban Pauliny-Tóth „megelőlegezi” az ötödik versszak tartalmát, megbontja Petőfi költeményének mesterien fölépített kompozícióját, gondolatmenetét és érzelmi feszültségének görbéjét.

Az eredeti szövegben az érzelmi feszültség csak az ötödik strófában kezd érezhetően növekedni, amikor a lírai hős rádöbben saját vidám, gondtalan élete és a leigázott nemzetek sorsa közötti éles ellentétre. Az érzelmi feszültség a hatodik versszakban, a lírai hős felháborodásában tetőzik, amelyet a leigázottak saját sorsuk iránti közömbössége vált ki a hősből. Váratlan érzelmi kitörése erős visszhangra talál az olvasóban. Pauliny-Tóth viszont ezt a hatást lefojtozza, mivel az érzelmi feszültséget megosztja az első és az utolsó versszak között.

Pauliny-Tóth a költemény eszmei mondanivalóját is módosítja. Az eredeti szöveg és fordítása között lényeges jelentésselőldést okoz a költemény egyik kulcsszavának, a „nemzetnek” értelmezése. Petőfi az ötödik versszak második verssorában metonímiaként többes számban használja: „Nemzeteknek keze van bilincsbelen”. Másodszor a hatodik versszak első verssorában mint metafora fordul elő a fogalom: „szolgaságnak népe”. E szót most már a „nemzetek” szó háttérben értelmezzük és mint a „nemzetek” szó szinonimáját fogjuk fel.

A fordításban ez a jelentésteremtő folyamat ellenkező irányban valósul meg. Pauliny-Tóth az ötödik versszak második verssorában a népéről szól, amelynek keze bilincsbelen van (Ludu mōjho ruky v fākej sū reťazi”), majd a negyedik verssorban ismét a népét említi, amelynek bilincsei szomorúan csörögnek („Tak smutne hrkocū mōjho lūdu svāzy”). A „nemzet” szubsztantívum először csak a hatodik versszak első verssorában fordul elő. („Avšak prečo trpí národ jho otroctva.” Szó szerinti fordításban: Miért tűri a nemzet a rabszolgaságot), amelyet most már a kétszer elhangzott „nép” szó háttérben értelmezzünk. Ezen kívül a főnevet, amelyet Petőfi többes számban használ („nemzetek”), Pauliny-Tóth egyes számban fordítja. Ezzel Petőfi szabadságeszményét, amelyet a költő, mint legmagasabb társadalmi értéket, minden nemzet jogaként fog fel, a fordító leszűkítve, csupán saját nemzetére vonatkoztatja.

Ez a néhány példa, amelyeket tovább gyarapíthatnánk, bizonyítja, hogy Pauliny-Tóth nagyon szabadon kezelte az eredeti szöveget. Módosította Petőfi mondanivalóját, képrendszerét, stílusát, verselési módját, ritmusát, rímképletét stb. Fordítása nem az eredeti mű hú tolmácsolása, hanem a saját eszmei és művészi koncepciójának megvalósítása.

A *Dalaim* átültetésének Pauliny-Tóth-féle módszerével szöges ellentétben áll Pavol Ország Hviezdoslav fordítói módszere. Az eredmény: nagymértékű jelentés- és kifejezésbeli ekvivalencia a szöveg minden szintjén, valamint magasfokú összhang a hűség és a szépség követelménye között. Közrejátszottak ebben Hviezdoslav több évtizedes költői és gazdag fordítói tapasztalatai is. Hviezdoslav mester-

ségbeli tudását dicséri a mód, ahogyan Petőfi szövegének ritmikai tulajdonságait transformálta a fordításában. Ő az eredetihez hasonló tízszótagos verssort kreált, amelynek ritmusa, intonációja és dallama maximálisan megközelíti az eredetiét.

A dierézis két aszimmetrikus ütemegységre tagolja a verssort, az első négy, a második hat szótagból áll. Az eredeti és a fordítás hasonló ritmusát az első versszak első két során mutatom be:

$\acute{x} \ x \ x \ x // \acute{x} \ x \ x \ x / \acute{x} \ x$
 El-me-ren-gek gon-dol-kod-va gyak-ran

$\acute{x} \ x \ x \ x // \acute{x} \ x \ x \ x / \acute{x} \ x$
 S nem tu-dom hogy mi gon-do-la-tom van

$\acute{x} \ x \ x \ x // \acute{x} \ x \ x \ x / \acute{x} \ x$
 Roz-mš-la-júc vše sa po-za-bu-dám

$\acute{x} \ x \ x \ x // \acute{x} \ x \ x \ x / \acute{x} \ x$
 A-ni ne-viem čo za mš-lien-ku mám

Az eredeti és a fordítás közti különbség abban áll, hogy amíg Petőfi a dierézis után a szavak szótagszáma szerint a 4/2-es és 3/3-as ütempárost variálja, Hviezdoslav 4/2-es ütemet használ ott is, ahol az eredetiben 3/3-as áll. Amikor azonban a célnyelv megengedi, igyekezik a magyar szavakat azonos szótagszámú szavakra lefordítani. A szóhatárok egybeesése az eredetiben és tolmácsolásában szintén hozzájárul a versritmus megőrzéséhez. Hviezdoslav betartja a költemény strófaszerkezetét, rímképletét és tartja magát Petőfi nemesen egyszerű stílusához.

Az ekvivalenciára való törekvés ugyancsak észlelhető a jelentés szintjén is. Analogikus az eredeti költemény és a fordítás eszmei és érzelmi fölépítése. A lírai hős magánéletének mozzanatait Hviezdoslav tolmácsolásában szintén az ötödik versszakban váltja fel a kor központi társadalmi problémája – a feudális rendszer megdöntésének szükségessége. Itt is az utolsó versszakban összpontosul a költemény forradalmi mondanivalója, és itt éri el a mű érzelmi feszültsége a csúcspontot. Hviezdoslav a „nemzetek” szubsztantívumot többes számban fordítja, így az eredeti és fordítás eszmei mondanivalójának kicsengése azonos marad.

Hviezdoslav Petőfi-fordítása érett gondolkodó, nagytehetségű költő és tapasztalt műfordító munkájának gyümölcse. Hviezdoslav elkötelezett híve volt a társadalmi igazságosságnak és a nemzetek egyenjogúságának, ami megkönnyítette számára Petőfi eszmei mondanivalójának és érzésvilágának maradéktalan visszaadását. A verselés mesterfogásainak tökéletes ismerete pedig lehetővé tette az eredeti mű jelentésbeli és stílusbeli tulajdonságainak transzponálását a műfordítás szövegébe.

A *Dalaim* című vers két szlovák fordítása közti értékkülönbség azonban csak részben tudható be a művészi tehetség és a költői, illetve fordítói felkészültség eltérő szintjének. Ehhez nem kis mértékben hozzájárult a századforduló szlovák költészetének fejlettebb színvonala, a nyelvi, stílusbeli és költői eszközök, valamint a fordítói koncepciók és módszerek gazdagodása az eltelt fél évszázadban. Ez idő alatt a szlovák költészet és műfordítás olyan fejlődési fokot ért el, ami lehetővé tette az igényes fordítói feladatok sikeres megoldását.

Karol Tomiš
(Bratislava)

Igazítás az *Argumentum és prolóógus a régi magyar drámában* című dolgozatomhoz (ItK 1995. 586–595.)

A posta és az *RMDE* Kardos Tibor-féle első kötetének ördöge ismét tréfát űzött velem. Az ItK-nak megküldött második korrektúra útközben elakadt, úgyhogy a cikkemhez utólag csatolt korrekciókat a szerkesztőség már nem vehette figyelembe. Tehát:

Tanulmányomban az *RMDE* alapján közöltem Bornemisza *Életrájának* „szerkezetét” (*i. m.* 590.). A kritikai kiadást komolyan véve leírtam, hogy a szereplőfelsorolás utáni prolóógust előbb az *argumentum* követi, s csak ezután kezdődik el a dráma tulajdonképpeni szövege. Ennek kapcsán arról értekeztem, hogy amennyiben a prolóógus része az esetleges színpadi előadásnak (márpedig nyilvánvalóan az), része-e vajon ugyanígy az *argumentum* is. A kritikai kiadás azonban hibás. Az ott közölt sorrend (szereplőfelsorolás, prolóógus, *argumentum*, a mű dialógusokra épülő szövege) helyett az eredetiben a sorrend a következő (vö. a Ferenczi Zoltán-féle faksimile kiadással): prolóógus, szereplőfelsorolás, *argumentum*, a mű dialógusokra épülő szövege. Tény tehát, hogy a feltétlenül színpadra tervezett prolóógus és a drámai „szövegtest” közé (talán egyszerű sajtóhibáról van szó) egy olyan szerkezeti elem is „becsúszott” (a szereplőfelsorolás), melyet Bornemisza semmiképpen sem szánhatott színpadra. Vajon ugyanilyen technikai hibáról van szó az *argumentum* esetében is?

Latzkovits Miklós